

HAZRAT NAVOIY NAZMIDA TAVBA TALQINLARI

Salomat Matkarimova, Munisa Matkarimova – Urganch davlat universiteti

Hazrat Alisher Navoiyning gazallarida tariqat maqomlari mohiyatan chuqur talqin qilinadi. Shulardan biri – Tavbadir. “Tavba – qaytish demak, ya’ni kamolotga, oliy axloqiy sifatlarga qaytish. Tavbani bob ul-abvob – eshiklarning eshigi ham deyдилar, chunki tariqatga qadam qo‘ygan odamning niyati va mohiyati avvalo shu tavbasida ayonlashadi” deydi Najmiddin Komilov¹⁹⁹. Ko‘rinadiki, tavba – tariqatga kirish eshigidir. Tavba maqomi shoir ga‘zallarida ikki xil mazmunda sharhlanadi: oddiy odamlarga xos qo‘rquv tavbasi hamda so‘fiylar tavbasi.

Qo‘rquv tavbasi, ya’ni gunohga iqror bo‘lish – oddiy odamlarga xos tavbadir, Bu tavba kufrdan qaytish, shariat man etgan nahy va yomon ishlardan qaytish, zamima axloqdan hamida axloqqa qaytish, qabih ishlar, qabih fe‘l va qabih fikrdan qaytish, dunyoning ma’nisizligi, arzimasligini anglab, zulm-u adolatsizlikdan qaytishni bildiradi. Hazrat Navoiy inson umrini g‘animat bilib, bilib-bilmay qilgan gunohlaridan afsus-nadomat chekishi va ularni qayta qilmaslikka ahd qilib, Allohdan qilgan gunohlarini kechirishini so‘ramog‘i lozimligini uqtiradi:

Ey Navoiy, dema ko‘p harza-vu, qil istig‘for,
Tengridin ofiyat-u tavba tavallo aylab²⁰⁰.

Shoir aytadi: ko‘p harza yolg‘on aytib o‘tirmasdan Tangridan tavallo qilib, yalinib-yolvorib ofiyat, tavba berishini so‘rab, istig‘for qil. Chunki, Alloh tavfiq bermasa, ofiyat-u tavba bermasa, inson ma’siyat ko‘chalirag kirib qolib, undan chiqish yolini topolmay, hatto ma’siyat ko‘chasida ekanligini ham anglamay, adashib yuraveradi. Har ishda Allohdan tavfiq va hidoyat lozim. Xatkor inson gunohlar ko‘pligidan tavbaga ham tili aylanmay qoladi. Qilingan bir gunoh ikkinchi, uchunchisini iziga ergashtiradi. Isyonlar kasrati-ko‘pligidan, gunoh qilishdan hayiqmaslik, gunoh ustiga gunoh qilaverish va bunda Allohdan hayo qilmaslik oqibatida til istig‘forga, tavbaga aylanmaydi. Turli xil bahonalar bilan gunohlarini oqlab, o‘zini o‘zi alday borish barobarida har bir gunoh sabab qallda hosil bo‘lgan qora nuqta ziyoda bo‘lib, kattalashib boraveradi, isyonda bardavom bo‘lib borilaveradi. Qur’oni Karimning “Baqara” surasida Alloh tug‘yonga ketganlarni o‘z hollariga tashlab qo‘yishi va oxirda ularga alamli azob borligidan ogohlantiradi. Agar Allohning tavfiqi yetmasa, isyondagi bandaning tavba qilib, to‘g‘ri yo‘lga tushishligi imkonsizdir. Til istig‘forga aylanishi uchun ham Robbning madadi, rahmkeshligi lozim. Shuning uchun ham solik Allohdan rahm qilishini, tavfiq berishini va tilini tavbaga evrulishligini iroda qilishini yolvorib so‘raydi:

Rahm qil, yo rabki, isyon kasratidin yo‘qturur,
Oncha fursatkim tilim evrulgay istig‘forg‘a²⁰¹.

Tavba insonning gunohlar sabab qoraygan qalbini yuvib, unga poklik hissini ato qiladi. Ammo tavba shunchaki yuzaki, tilde qilingan tavba emas, balki yurakning tub-tubidan qattiq afsus chekib, o‘zi bilan Ma’shuqi Azal orasiga to‘siq bo‘lgan gunoh yukidan ezilib, ko‘zlaridan nadomat yoshlarini to‘kib qilingan tavba suvigina botinni chirk va g‘uborlardan tozalab, poklaydi:

¹⁹⁹ Komilov N. Tasavvuf. – T.: “Movarounnahr”-“O‘zbekiston”, 2009. – B. 27.

²⁰⁰ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.4. –T.: Fan, 1988. –B. 49.

²⁰¹ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.3. –T.: Fan, 1988. – B. 432.

Arit sirishk bila botiningda bor esa chirk,
Yu tavba suyi bila bo'lsa botining aro shux²⁰².

Inson yoshlikning betizgin hoy-u havaslari, hayot go'zalliklariga oshuftalıkları sabab o'zini kamolotga yetkazish uchun riyozat chekmoq, qiyinchilikka yuz burib, nafsini ortiqcha hasham-u bezaklardan tiymoqqa o'zida rag'bat sezmaydi. Shuning uchun ham ish-u maydan tavba qilishga chqirilganda nishot chog'ida bu chaqiriqqa parvo qilmaydi. Yigitlik chog'i qilingan turli beadabliklar yoshlik sho'xliklari deb qaralib, ko'pda ayb sanalmaydi. Ammo umr oxirlab, keksalik yaqinlashib kelgan sari o'tgan umr sahifalarida bu beadabliklar qora dog'lar bo'lib ko'rinib, ko'ngil kengliklarini siqib kela boshlaydi, Bundan qutulish uchun yagona chora – tavba, Navoiy ta'kidicha, kechirim so'rash uchun fursat g'animat, qarigan chog'da yoshlikda qilingan xatolarga nadomat chekish, qarilikka yetgan ekan, bundan foydalanib qolish, tavba qilib ulgurish kerak:

Navoiy, yigitlikni qo'y, chun qariding,
Qilib tavba, bo'l zuhdu taqvog'a tolib²⁰³.

Hazrat Navoiy g'azallarida so'fiylar tavbasi Yaratganga oshiq qalb tilidan bayon qilinadi. Olim N. Komilov ta'biri bilan aytganda "So'fiylar tavbasi – qalb istijobi, ya'ni istijobat — uzilish, o'zgarish tavbasidir, Tavbaning haqiqati shuki, solik Xudoga yetishish yo'lida g'ov bo'ladigan jamiki narsalardan yuz o'girishga qasamyod etadi, butun intilishi, tavajjuhini Allohga qaratadi, avvalgi hayot tarzidan butunlay voz kechadi"²⁰⁴. Bunda solik o'z nuqsonlarini ko'ra bilishi, o'zining ahvolini anglashi lozim. U endi oddiy insonlar qiladigan gunohlardan mutlaqo xoli, gunoh qilish istagi unda tug'ilmaydi. Solik gunoh deganda Ma'shuqi Azal – Allohdan boshqani ko'ngliga keltirish, uni yod qilishdan bir nafas to'xtash, qilgan amallarida riyoga yo'l qo'yish, o'zidan qoniqish, ajz-u niyozda sustlik qilishni tushunadi. Bu kabi gunohlar solikning chekkan barcha riyozatlari-yu erishgan darajalarini har safar yo'qqa chiqaraveradi. Solik esa har safar yana va yana tavba qilib, barchasini boshidan boshlayveradi. Bu holatning takroriyliigi uni holdan toydiradi, ramaqijon holga keltirib qo'yadi. Shuning uchun ham u bu kabi tavbadan joniga yetganligidan yozg'irib, Yor vasliga yetish yo'lidagi mashaqqatlarga bardosh berish, buning uchun jonni asrab qolmoq uchun soqiyga murojaat qiladi:

Soqiyo, joning'a yettim tavbadin, joning uchun
Bo'l manga bir lab-balab paymona birla dastgir²⁰⁵.

Bunda soqiy – "haqiqiy yetuk inson, ulkan ma'rifat sohibi – piri komil"dir²⁰⁶. Ayni paytda soqiy "sevgili" ma'nosidadir²⁰⁷. "Fayyozi mutlaq, butun fayz va sevgining asosi bo'gan Alloh"dir²⁰⁸. "Paymona" – may piyolasi, qadah²⁰⁹. Kuzatiladiki, ushbu o'rinda soqiy Ma'shuqi Azal ma'nosida kelgan. Oshiq Allohdan boshqani ko'ngliga keltirish, uni yod qilishdan bir nafas to'xtash, qilgan amallarida

²⁰² Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. T.4. –T.: Fan, 1988. – B. 80.

²⁰³ Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. T.5. –T.: Fan, 1988. – B. 39.

²⁰⁴ Komilov N. Tasavvuf. – T.: Movarounnahr-O'zbekiston, 2009. – B. 27.

²⁰⁵ Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. T.3. – T.: Fan, 1988. –B. 167.

²⁰⁶ Avaznazarov O. Alisher Navoiy ijodida soqiy obrazi. F.f.f.d. Diss. Avtoref. – Qarshi, 2020. – B. 10.

²⁰⁷ Pala I. Ansiklopedik divan shiiri so'zluggu. Akçag, 1990. –S. 387.

²⁰⁸ Uludağ S. Tasavvuf terimleri so'zluggu. Istanbul, 1995. S.- 450.

²⁰⁹ Navoiy A. Navoiy asarlari lug'ati. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. -B. 498.

riyoga yo‘l qo‘yish, o‘zidan qoniqish, ajz-u niyozda sustlik qilish kabi gunohlardan goh unisi, goh bunisi sabab qayta-qayta tavba qilaverib, jonidan ayrilar darajaga yetgan. Ammo u Ma’shuqi Azall – Alloh vasliga yetmoq istagidan kechishni xayoliga ham keltirmaydi. Joniga yetgan jon o‘zi vasliga intilayotgan sevgilisiga, soqiyga “joning uchun ishq, vahdat mayidan lab-balab to‘la qadah bilan menga dastgir bo‘l”, deya murojaat qiladi, Bunda Alloh nurida unga singib ketishni orzulayotgan jon vahdatul vujud maqomida jon-bilan jononning farqi qolmasligi, qaysi jon-u qaysi barcha jonlarni o‘ziga ohanrabodek tortayotgan jonon ekanligi anglashilishi imkonsizligini nazarda tutib, soqiyga “joning uchun” deydi. Chunki jon va jonon birlashgan lahzalarda jon bu – jonon, jonon esa – jondir.

Oddiy insonlar qiladigan tavbadan so‘fiylar tavbasi farq qiladi. Chunki solik jannatga tushish umidida yoki do‘zaxga tushish vahmi tufayli istig‘for qilmaydi. Ma’shuqi Azal vaslisiz unga Jannat tatimaydi, Yor hijroni o‘ti oldida jahannam o‘ti taftsizdir. Solik uchun faqat bir istak orzu bor – Haqning vasliga yetish. Undan boshqa hamma narsani ko‘nglidan chiqarib tashlaydi. Yor navosi uni “тавба тавбасида насух” qiladi:

Buyurma tavba yana, nosihoki, mug‘bachalar
Havosi qildi meni tavba tavbasida nasuh²¹⁰.

Haqiqiy do‘st – Allohga yetmoqlik talabida bo‘lgan, Uning diydorini tilagan, solik g‘aflat uyqusidan uyg‘onib, o‘z ahvolini anglamoqligi, maqsad va niyatni to‘g‘rilab olgani holda butun ruhi va vujudi bilan faqat Uning visoli umidida harakat qilmoqligi lozim. Bunda qilayotgan toat-ibodatlari ham do‘zax otashidan qo‘rqib, unga tushmaslik yoki jannatga yetishmoqlik umidida bo‘lmasligiga e‘tibor qilmog‘i, agar shundayligini sezib qolsa, darrov bundan tavba qilishi kerak:

Do‘st matlub ersa g‘aflat uyqusidin ko‘z ochib
Uchmoq ummidi, tomug‘ biymidin istig‘for qil!²¹¹.

Navoiy yolg‘iz Allohning muhabbatiga emas, uning yaratilganidan bo‘lgan Jannat umidi va do‘zax qo‘rquvi sabab qilinadigan ibodat-u yukinishni tavbaga loyiq ish, deb qaraydi. Chunki bunda xolis Alloh muhabbati emas, ta‘magirlik, o‘z asl maqsadini ibodat bilan niqoblash, riyo mujassam. Binobarin, “Kim qilayotgan ibodatiga Ollohdan evaz tama’ etsa, u minnatchi, ta‘machidir”. Go‘yo jannatni xohlagani yoki do‘zaxdan qo‘rqqani uchun ibodat qiladi. Orif kishi esa Ollohning zoti uchu ibodat etadi, yagona orzusi ham Ollohning zoti²¹².

Ammo tavba o‘lim farishtasi yetib kelib, jon tanani tark qiladigan lahzalarga qadar kechiktirilmasligi lozim. Quyidagi baytlar Umr Tangriga isyon bilan, ya‘ni Alloh tomonidan qaytarilgan ishlarni qilish bilan o‘tib, oxir bu dunyodan ketar chog‘da qilinmasligi lozimligidan bahs etadi:

Rindlar, tavbam ne tongkim, umr o‘tub isyon bila,
Do‘sti oliy dargahig‘a azm aylar chog‘ edi.

Shu o‘rinda tavba qilmoqchi bo‘lsang, uni hamma eshitadigan, ko‘radigan qilib oshkora qilma, o‘zingni Tangriga topshirib, qalbdan tavba qil, deydi. Navoiy. Chunki ochiq-oshkora qilingan harakat ko‘ngilda “odamlar meni ko‘p tavba qilib,

²¹⁰ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.3. –T.: Fan, 1988. –B. 100.

²¹¹ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.3. –T.: Fan, 1988. –B.309.

²¹² Abu Homid G‘azzoliy. Ihyou ulumid din. – T.: O‘zbekiston, 2019. – B. 56.

gunohlaridan poklangan inson deb o'ylashadi" degan fikrning qalbdan beixtiyor o'tib ketishi bilan riyo paydo bo'lishiga, va tavbasi xo'jako'singa bo'lib, Haqning oldida bee'tibor qolishiga olib keladi:

Tavba qilmoq istar ersang, qilma da'vo oshkor,
Tengriga topshur o'zungni, qilmag'il izhor shart.

Xulosa qilganda, Hazrat Navoiy ga'zallarida Tavba maqomi o'zining tub ma'nomohiyati bilan namoyon bo'ladi va inson qalbini ma'naviy kirlardan, chang-ug'uborlardan forig' bo'lishiga zamin hozirlaydi.